

طراحی الگوی یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری و عملی بر اساس آیات قرآن کریم

مریم ابراهیمی^۱

مقاله پژوهشی
اصیل
Original
Article

چکیده

هدف: تحقیق حاضر با هدف طراحی الگوی یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری و عملی شامل نقش معلم، نقش یادگیرنده، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، ارزشیابی آموخته‌ها و محیط یادگیری بر اساس آیات قرآن کریم به منظور ارائه مدلی کاربردی و مطرح انجام شد. **روش:** این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی در قالب استخراج، تبیین و تحلیل آیات مرتبط با هر یک از هفت مؤلفه مهم سیستم آموزشی انجام شده است. **یافته‌ها:** برخی از دیدگاه‌ها مانند دیدگاه رفتاری، موضوعی/دیسپلینی، اجتماعی، رشد‌گرا، شناختی، انسان‌گرایانه، ماورای فردی، در خصوص این مؤلفه‌ها موضع‌گیری مشخصی دارند. **نتیجه‌گیری:** مهم‌ترین آرمان تربیتی، محوریت خداوند و حضور او در متن زندگی و در تمام اعمال و رفتار آدمی است. معلم نقش راهنمایی مهربان، آگاه و آگاه‌کننده دارد و یادگیرندگان را به تفکر وادار می‌دارد. یادگیرنده نیز عنصری فعال، پرسشگر و تربیت‌پذیر است که از ظرفیت وجودی خود آگاه است و فرایند یادگیری، احساس کرامت و ارزشمندی وی را تقویت می‌کند. فرایند آموزش گام به گام، ساده و قابل فهم و به دور از اطلاع کلام است. فرایند ارزشیابی، یادگیرنده را به نقاط ضعف و قوت خویش آگاه می‌کند تا درصدد اصلاح و جبران برآید و به خودارزیابی برسد. محیط یادگیری باز و منعطف است، اما قوانین و مقرراتی دارد که تخطی از آنها، عقوبت دارد.

واژگان کلیدی: آرمانهای تربیتی، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، ارزشیابی، محیط یادگیری.

◆ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۷

۱. استادیار گروه روان‌شناسی و مشاوره، دانشگاه فرهنگیان، کرمان، ایران. ebrahimi1865@gmail.com

الف) مقدمه

تعلیم و تربیت، کوشش منظم و حساب شده و حمایت شده‌ای برای انتقال و گسترش دانش، مفاهیم، مهارت‌ها، گرایش‌ها یا عادات‌هاست که برخی از طرح‌ها، هدایتگر این کوشش‌اند؛ از جمله برنامه درسی. برای عبارت «برنامه درسی»، تعاریف مختلفی ارائه شده است. این تعاریف منعکس کننده داورهای ارزشی مربوط به طبیعت تعلیم و تربیت است. یک محیط یادگیری طراحی شده، یک طرح آموزشی، یک نظام فناورانه بهره‌بردار، روایت جمع‌آوری شده، دانش سازمان یافته، شبکه‌های تفکر، نتایج و پیامدهای آموزش برخی از این تعاریف‌اند. (سیلور، ۱۳۹۱: ۳۴-۳۲)

برنامه درسی، یکی از قلمروهای فرعی تعلیم و تربیت است. تبیین فرایندهای تربیتی، با توصیف کامل عناصر برنامه درسی امکان‌پذیر است. هر مفهومی از فرایند تعلیم و تربیت، شامل انتقال میراث فرهنگی در یک جامعه خاص یا خلق و ایجاد شرایط رشد فردی، راهنمای رشد رفتار فرد در جهت مطلوب، آماده کردن فرد برای انجام کامل نقش‌ها و وظایف جامعه، همگی با دو نظام تعلیم و تربیت رسمی و غیر رسمی سروکار دارد و این نظام تعلیم و تربیت شامل اطلاعات، دانش، احساسات، ارزش‌ها و مهارت‌ها و به زبان تخصصی، شامل محتوای برنامه‌ها می‌باشد. انتخاب محتواها و سازمان دادن به آنها، تسهیلات یادگیری را در فرایند تعلیم و تربیت به طور اعم و برنامه‌های مدرسه به طور اخص، فراهم می‌آورد و این مهم، موضوع مطالعات برنامه درسی است. بر این اساس، می‌توان ادعا کرد که قدمت برنامه درسی به قدمت تعلیم تربیت می‌رسد. (زین‌الدینی، ۱۳۹۰: ۱۹)

مربیان و برنامه‌ریزان درسی دیدگاهی دارند که برگرفته از جهان‌بینی آنان است. جهان‌بینی زمینه‌ساز چگونگی دید افراد از اشیا و برگرفته از ارزش‌ها، نگرش‌ها و ادراکات آنهاست. می‌توان گفت که دیدگاه برنامه درسی شامل یک موضع‌گیری اساسی درباره یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری و عملی است. برخی از این ابعاد عبارتند از: آرمانهای تربیتی، نقش معلم، نقش یادگیرنده، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، ارزشیابی آموخته‌ها و محیط یادگیری.

برای برنامه درسی دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. برخی از این دیدگاه‌ها عبارتند از: دیدگاه رفتاری، موضوعی/دیسپلینی، اجتماعی، رشد‌گرا، شناختی، انسان‌گرایانه و ماورای فردی یا کل‌گرایانه. دیدگاه‌های مختلف تربیتی را می‌توان به صورت یک محور در نظر گرفت که در یک طرف آن ابعاد بیرونی مانند رفتار دانش‌آموزان مورد توجه است و در

طرف دیگر، ابعاد بیرونی مانند افکار و احساسات مورد تأکید است. به طور طبیعی، میانه این محور بر تعامل میان ابعاد درونی و بیرونی تمرکز دارد. (میلر، ۱۳۹۵: ۷-۵)

ابعاد درونی

ابعاد بیرونی

ماورای فردی انسان‌گرایانه شناختی رشدگرا اجتماعی موضوعی/دیسپلینی رفتاری

ارائه دیدگاهها در چارچوب ابعاد درونی و بیرونی (میلر، ۱۳۹۵: ۷)

مطالعه و تحقیق در خصوص هر یک از این دیدگاهها نشان می‌دهد که هیچ کدام کامل و بی‌عیب و نقص نیستند و هر کدام از آنها دارای نقاط ضعف و قوت‌اند؛ به طوری که می‌توانند گاهی مکمل یکدیگر باشند. خدای سبحان، خالق بشریت است. از نقاط ضعف و قوت او و ابعاد وجودی او آگاه است. کتاب تربیتی که برای بشر نازل فرموده است، ناظر بر همین ویژگی‌ها و ابعاد وجودی انسان است. بنابر این، دستورالعملی کافی، جامع و بی‌عیب و نقص است.

مطالعات محقق نشان داد که هیچ تحقیق جامعی که دیدگاه قرآن کریم را درباره یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری و عملی آن، شامل هفت مؤلفه آرمانهای تربیتی، نقش معلم، نقش یادگیرنده، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، ارزشیابی و محیط یادگیری مطرح کرده باشد، وجود ندارد. محقق درصدد است در این مقاله، هفت مؤلفه مهم یاددهی و یادگیری را بر اساس آیات قرآن کریم بررسی کند. واضح است که با توجه به جایگاه قرآن کریم و اهمیت آشنایی با موضوع گیری آن درباره یاددهی و یادگیری در ابعاد نظری و عملی، این بحث تا چه اندازه می‌تواند از اهمیت و ضرورت برخوردار باشد. بنابر این، هدف این تحقیق، طراحی الگوی یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری و عملی، مانند آرمانهای تربیتی، نقش معلم، نقش یادگیرنده، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، ارزشیابی، و محیط یادگیری بر اساس آیات قرآن کریم است. بر اساس این هدف، محقق به دنبال پاسخ به این سؤالات از منظر قرآن کریم است که: آرمانهای تربیتی چه هستند؟ معلم در یادگیری چه نقشی دارد؟ یادگیرنده چه نقشی در یادگیری ایفا می‌کند؟ فرایند یادگیری به چه صورت است؟ فرایند آموزش دارای چه مراحل است؟ ارزشیابی آموخته‌ها به چه صورت انجام می‌گیرد؟ و در نهایت، محیط یادگیری مطلوب از دیدگاه قرآن کریم چگونه است؟

ب) پیشینه پژوهش

در خصوص برخی از مؤلفه‌های مهم سیستم آموزشی و موثر در امر یاددهی و یادگیری بر اساس آیات قرآن کریم، تحقیقاتی صورت گرفته است. داوودی (۱۳۸۴) با اشاره به عوامل مؤثر بر تربیت دینی و جایگاه معلم در این عرصه، نقش معلم در تربیت دینی را در سه جنبه، با عناوین نقش معلم در فرهنگ اسلامی، نقش معلم در تربیت اعتقادی و نقش معلم در تربیت عبادی مطرح کرده است. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (۱۳۸۶) اهداف تربیت از دیدگاه اسلام را مطرح کرده است. در این کتاب پس از تشریح مفهوم هدف، طبقه‌بندی و ماهیت هدف غایی از دیدگاه اسلام، اهداف کلی در قالب چهار فصل، با عناوین اهداف تربیتی اسلام در خصوص ارتباط انسان با خدا، اهداف تربیتی اسلام در خصوص ارتباط انسان با خود، اهداف تربیتی اسلام در خصوص ارتباط انسان با دیگران و اهداف تربیتی اسلام در خصوص ارتباط انسان با طبیعت مطرح شده است. رستمی نسب (۱۳۹۳) در مبحث آفرینش انسان در قرآن و در بیان استلزامات تربیتی مربوط به انسان‌شناسی، وظایف معلم را تبیین کرده و در این راستا اشاره‌ای به وظیفه دانش آموز و مسئله ارزشیابی کرده است. قائمی مقدم (۱۳۹۴) روشهای تربیتی تذکر و یادآوری، موعظه و نصیحت، عبرت‌دهی و امر و نهی را در قرآن کریم بررسی کرده است. حسینی زاده و مشایخی (۱۳۹۳) نیز روشهای تربیتی، حکمت‌آموزی، عفو و گذشت، تکریم و احترام، وفق و مدارا و احسان را در قرآن بررسی و تشریح کرده‌اند. همچنین برومند (۱۳۸۰) شیوه‌های تعلیم در قرآن و سنت را با توجه به روشها و فنون مربوط به حیطه عاطفی، شناختی و روانی - حرکتی مطرح کرده است و در این مسیر به روشهای مستقیم تدریس، مانند سخنرانی، گفتگو، مجادله و روشهای غیر مستقیم، مانند مشاهده شامل نمایش، ایفای نقش، تقلید از الگو و روشهای اکتشافی و قصه‌گویی و خودآموزی از طریق خودآزمونی اشاره کرده است.

تحقیقات محقق نشان داد که غالباً در این منابع، یک مؤلفه سیستم آموزشی مطرح شده است و در مجموع در همه منابع، همه مؤلفه‌های مهم سیستم آموزشی از دیدگاه قرآن مطرح و بررسی نشده‌اند. بنابر این، تحقیق حاضر به طور جامع، تمامی هفت مؤلفه مهم و مطرح در سیستم آموزشی، شامل آرمانهای تربیتی، نقش معلم، نقش یادگیرنده، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، ارزشیابی آموخته‌ها و محیط یادگیری از دیدگاه قرآن کریم را استخراج و بررسی کرده است. بر این اساس، از منابع مذکور به عنوان پیشینه استفاده شد.

همان‌طور که در مقدمه مطرح شد، دیدگاه‌های مختلف، مانند رفتاری، موضوعی/دیسپلینی، اجتماعی، رشدگرا، شناختی، انسان‌گرایانه و ماورای فردی درباره یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری و عملی نظریاتی داشته‌اند که برگرفته از جهان‌بینی آنهاست. وجه تفاوت و تمایز این تحقیق از این نظر است که دیدگاه ارزشمند قرآن کریم را مطرح کرده است و می‌تواند هم به عنوان یک رویکرد و مدل منحصر به فرد مطرح باشد و هم موجب مباهات و افتخار برای همه کسانی باشد که خود را تحت لوای اسلام و پیرو این کتاب ارزشمند آسمانی می‌دانند.

ج) روش پژوهش

این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای است. ابتدا با مراجعه و الهام از منابعی که موضع‌گیری دیدگاه‌های مختلفی مانند رفتاری، موضوعی/دیسپلینی، اجتماعی، رشدگرا، شناختی، انسان‌گرایانه و ماورای فردی را درباره یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری و عملی، مانند نقش معلم، نقش یادگیرنده، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، ارزشیابی آموخته‌ها و محیط یادگیری مطرح کرده‌اند، از کلیت موضوع اطلاعاتی کسب و محدوده کار، مشخص و انتخاب شد و در همین راستا، موضع قرآن کریم بررسی، تبیین و تحلیل شد. برای این منظور سعی شد از منابع دست اول بهره‌گیری شود.

اصلی‌ترین منبع این تحقیق، قرآن کریم است. سایر منابع مربوط به قرآن، منابع ثانویه تحقیق را تشکیل داده‌اند. با مراجعه به قرآن کریم، آیات مربوط به هر کدام از مؤلفه‌های مهم سیستم آموزشی، استخراج و تبیین و در ارتباط با یکدیگر تحلیل شد و در نهایت، موضع‌گیری قرآن کریم که کلام خالق بشر است، درباره یاددهی و یادگیری در ابعاد نظری و عملی، به عنوان یک مدل از فلسفه دین مطرح شد.

د) بحث

در این قسمت، مؤلفه‌های مهم سیستم آموزشی، شامل آرمانهای تربیتی، نقش معلم، نقش یادگیرنده، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، ارزشیابی آموخته‌ها و محیط یادگیری بر اساس آیات قرآن کریم بررسی واقع شده‌اند تا موضع‌گیری قرآن کریم درباره فرایند یاددهی و یادگیری مشخص شود.

۱. آرمانهای تربیتی

هدفهای اساسی هر دیدگاه، جهت‌گیری کلی آن دیدگاه را مشخص می‌کنند (میلر، ۱۳۹۵: ۶). غالباً از عبودیت به عنوان هدف غایی تربیت از دیدگاه قرآن یاد می‌شود. هدف غایی در تربیت قرآنی، طاعت و بندگی خداوند است. طاعت به شناخت است و بندگی به عمل مبتنی بر شناخت. طاعت و بندگی به قصد رضایت خداوند و آسودگی خاطر بنده است (رستمی‌نسب، ۱۳۹۳: ۲۷). برخی بر این باورند که هدف غایی تربیت در هر مکتبی، کمال مطلوب آدمی است و لازم است تمام فعالیت‌های وی متأثر از آن باشد. همسازی با فطرت، جامعیت، برانگیزندگی، عدم محدودیت، وحدت هدف نهایی با هدف زندگی، وحدت هدف غایی و دستیابی به قرب الهی، از جمله ویژگی‌های هدف غایی محسوب می‌شوند.

بر این اساس، هدف غایی در اسلام، خداوند است؛ بنابراین، خداوند محور قرار می‌گیرد و تمام افعال انسان، پیرامون آن قرار می‌گیرند. منظور از محوریت خداوند و هدف بودن او، همان حضور خداوند در متن زندگی است (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۶: ۳۴-۳۰). از تقوا و قرب به خداوند نیز به عنوان هدف غایی تربیت یاد شده است. اما به نظر می‌رسد که آرمان تربیتی، خود خدا و حضور خداوند در متن زندگی و در تمام اعمال و رفتار انسان است (انعام: ۱۶۳-۱۶۲). عبودیت، رسیدن به قرب الهی، رعایت تقوا و داشتن حیات طیبه، موجب پیوند و ارتباط انسان با خداوند می‌شوند. در واقع؛ عبودیت، هدف غایی خلقت انسان است که در قرآن به آن اشاره شده است (ذاریات: ۵۶). عبودیت محصول معرفت انسان نسبت به خود و خداست و منجر به حیات طیبه آدمی می‌شود (نحل: ۹۷) و این حیات طیبه، در نهایت او را به مقام قرب الهی نایل می‌سازد. (قمر: ۵۵)

۲. نقش معلم

نقش معلم در دیدگاه‌های مختلف، متفاوت است. معلم می‌تواند تسهیل‌کننده یادگیری باشد یا نقش قوی دستوری ایفا کند (میلر، ۱۳۹۵: ۶). خدای سبحان برای معلم جایگاه ویژه و ممتازی قائل شده است. خدای متعال اولین معلم بشریت است (الرحمن: ۲-۱) و به پیامبران نیز مقام معلمی را عطا فرموده است (جمعه: ۲). خداوند معلم را عنصری صادق (اعراف: ۱۰۵)، دلسوز و راهنما (مائده: ۱۰۵)، آگاه (یوسف: ۱۰۸) و آگاه‌کننده (آل عمران: ۱۴) معرفی می‌کند که محبت و مهربانی، اساس کار اوست (انبیاء: ۱۰۷) و اگر این محبت و مهربانی که هدیه الهی است، نبود (آل عمران: ۱۵۹)؛ معلم نمی‌توانست در کارش موفق باشد (همان) و دانش‌آموزان را جذب کند (طه: ۴۴). معلم حمایت‌کننده عاطفی است که امید را در دل دانش‌آموزان زنده نگه می‌دارد (زمر: ۵۳)؛ البته نه

طراحی الگوی یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری ... ♦ ۱۷۳

صرفاً امید، که در کنار بشارت، هشدارهای لازم را به شاگرد می‌دهد (طه: ۴۸) و امور مهمی که ممکن است از طرف شاگرد مورد غفلت قرار بگیرد، به او یادآوری می‌کند (کهف: ۲۴). معلم با الهام از صفت سریع العقاب بودن خداوند، لازم است به سرعت متوجه اشتباه شاگردان خود شود و نگذارد آن اشتباه گسترش پیدا کند. تسریع در رفع مشکل، بسیار مهم است؛ زیرا اگر مشکل برطرف نشود، باعث فساد سایر فعالیت‌های شاگرد می‌شود. (رستمی‌نسب، ۱۳۹۳: ۱۲۳)

معلم از نگاه قرآن، پنددهنده یادگیرندگان است (نساء: ۱۳۵) چه در گفتار و چه در عمل (بقره: ۴۴)؛ چرا که خداوند به عنوان اولین معلم، مردم را موعظه می‌کند (یونس: ۵۷) و فرستاده خویش را به موعظه مردم مأمور می‌کند (نحل: ۱۲۵). معلم مستدل سخن می‌گوید و از این طریق، یادگیرنده را قانع می‌سازد و همواره آنان را به تفکر تشویق و ترغیب می‌کند. (همان)

معلم شخصیتی است که در برخورد با یادگیرنده، اعتدال و میانه‌روی را رعایت می‌کند (اعراف: ۱۹۹) و از روحیه گذشت (زمر: ۵۳) و عذرپذیری (آل عمران: ۱۳۴) برخوردار است و همواره بر خشم خویش کنترل دارد (همان) و تنها سخنی را به زبان می‌آورد که به آن عمل می‌کند و از گفتار بدون عمل، به شدت دوری می‌کند. (صف: ۲-۳)

معلم به مراحل رشد یادگیرندگان آشناست (نوح: ۱۴)؛ بنابراین، برنامه آموزش آنان را گام به گام و متناسب با مراحل رشدشان در نظر می‌گیرد و به توانایی‌های یادگیرندگان توجه دارد (رستمی‌نسب، ۱۳۹۳: ۱۲۳) و در حد وسع و توانایی دانش آموزان به آنان تکلیف می‌دهد (بقره: ۲۸۶) و در همین حد از آنان انتظار دارد.

توجه به تفاوت‌های فردی (حجرات: ۱۳) شاگردان، از جمله ویژگی‌های معلم است و خطاب دانش آموزان به اسم (هود: ۴۶) آنان یا به صورت عاطفی (لقمان: ۱۳)، علاوه بر موارد جمعی (یونس: ۵۷)، می‌تواند بیانگر توجه معلم به تک‌تک دانش آموزان باشد. همچنین معلم در مقام پاسخ به پرسش‌های شاگردان، اگر پاسخ پرسشی را نمی‌داند، می‌گوید: نمی‌دانم؛ زیرا معلم مانند سایر افراد نسبت به همه علوم آگاهی ندارد (اسراء: ۸۵). علاوه بر این، انسان هرچه عالم‌تر شود، بیشتر به مجهولات خود پی می‌برد؛ زیرا مجهولات انسان در برابر معلومات او قابل قیاس نیست. گفتن نمی‌دانم، دلیل بر عالم بودن شخص است، نه نادان بودن او. (داوودی و حسینی‌زاده، ۱۳۹۶: ۳۴۳)

۳. نقش یادگیرنده

برخی از دیدگاه‌ها به یادگیرنده به عنوان یک عنصر فعال می‌نگرند؛ در حالی که دیدگاه‌های دیگر، او را در وضعیت منفعل‌تری قرار می‌دهند (میلر، ۱۳۹۵: ۶). از نگاه قرآن، یادگیرنده

موجودی است فعال (نجم: ۳۹) و تربیت‌پذیر (هود: ۴۳-۴۲) که تربیت‌پذیری او ریشه در استعداد (آل عمران: ۱۳۸) و اعتقاد (بقره: ۲۳۲) وی دارد. او قادر به انجام وظایف محوله از سوی معلم است (بقره: ۲۸۶) و هیچ فعالیتی به وی تحمیل نمی‌شود (بقره: ۲۵۶). یادگیرنده دارای اختیار است (کهف: ۲۹) و می‌تواند به واسطه این اختیار و با بهره‌گیری از عقل و خرد خویش (بقره: ۲۴۲)، آگاهانه (اعراف: ۱۷۹) و به دور از تقلید کورکورانه (زخرف: ۲۲)، راه صحیح را شناسایی کند و در این مسیر با بهره‌گیری از پند و اندرز معلم (بقره: ۲۱۶)، مشوق یکدیگر به راه درست باشند (مائده: ۱۲) و تحت تأثیر حرفهای بی‌اساس و ناامیدکننده برخی قرار نگیرند (کهف: ۲۸) و مقاوم و ثابت‌قدم باشند (مائده: ۹۴). وی موجودی مسئول (مدثر: ۳۸) است و باید پاسخگوی عملکرد خویش (صافات: ۲۴) باشد. بنابر این، لازم است که اهل پرسش باشد و آنچه را نمی‌داند، پرسد (نحل: ۴۳) و همچنین اهل تفکر و اندیشه باشد (ص: ۲۹) تا در مسیر راه صحیح به اشتباه نیفتد و گرفتار ظواهر نشود. (بقره: ۲۲۱)

۴. فرایند یادگیری

نگاه دیدگاههای مختلف به فرایند یادگیری متفاوت است؛ برای نمونه، رفتارگرایان یادگیری را مرتبط با تغییر در رفتار یادگیرنده می‌دانند؛ در حالی که در دیدگاههای دیگر مانند ماورای فردی، تأکید بر حیات یا ظرفیت درونی دانش‌آموزان است (میلر، ۱۳۹۵: ۶). از دیدگاه قرآن کریم، یادگیری با آگاهی فرد از جایگاه خود (بقره: ۳۰)، هدف خلقت (ذاریات: ۵۶) و نحوه نگاه او به جهان خلقت (ذاریات: ۲۱-۲۰) معنا پیدا می‌کند. یادگیرنده احساس کرامت می‌کند (اسراء: ۷۰)، ارزش وجودی خود را درمی‌یابد و اعمال و رفتار خود را رنگ خدایی می‌بخشد (بقره: ۱۳۸) و خود را با تمام کائنات هماهنگ کرده، حمد و تسبیح الهی را بجای می‌آورد. (اسراء: ۴۴)

۵. فرایند آموزش

«فرایند آموزش شامل گامهایی است که معلم در جریان آموزش باید بردارد. این گامها می‌توانند بسیار مشخص یا صرفاً خط مشی‌های کلی باشند» (میلر، ۱۳۹۵: ۶). در قرآن کریم نیز از روشهای آموزشی گام به گام استفاده شده است. برای مثال در حکم تحریم شراب و قمار (مائده: ۹۰-۹۱؛ نساء: ۴۳؛ بقره: ۲۱۹)، «منطق تعامل با دیگران ایجاب می‌کند که درخواست و دعوت به خیر و بازداري از کار بد، تدریجی و گام به گام باشد؛ زیرا درخواست دفعی و ضرب‌الاجلی از مخاطب برای انجام یا ترک کاری، آن هم به صورت امری و دستوری، او را در موضع لجاجت و انکار قرار می‌دهد». (قائمی مقدم، ۱۳۹۴: ۱۹۷-۱۹۶)

طراحی الگوی یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری ... ♦ ۱۷۵

آسان و قابل فهم بودن (دخان: ۵۸) آموزش، و تکرار مطلب مورد آموزش (قصص: ۵۱)، از جمله خط مشی‌های کلی در فرایند آموزش‌اند که خداوند در قرآن کریم آنها را مورد تأکید قرار داده است؛ به دلیل اینکه محتوا هرچند عالی و برای یادگیرنده حیاتی باشد، اما چنانچه با بیان ساده و قابل درک القا نشود، بی‌ثمر خواهد بود. از طرفی، هجوم انبوهی از مسائل بر ذهن یادگیرنده باعث می‌شود نتواند روی یک مسئله تمرکز کند و در نتیجه، گاهی برخی مسائل، به ویژه مسائل قبلی فراموش می‌شود. تداوم و تکرار مطلب مورد آموزش، مانع فراموشی آن می‌شود. (قائم‌مقدم، ۱۳۹۴: ۶۳-۶۲)

البته تکرار مطلب نباید به صورتی باشد که منجر به خستگی و دلزدگی یادگیرندگان شود؛ به ویژه لازم است که رعایت حال افرادی که زودتر مطلب را می‌گیرند و به آن مسلط می‌شوند، بشود. به همین دلیل، مختصرگویی و دوری از اطالۀ کلام و بُبّ مطلب را بیان کردن (سبأ: ۴۶)، از دیگر خط مشی‌های کلی قرآن است. همچنین تناسب محتوای آموزشی با نیاز یادگیرنده و به کار گرفتن روش آموزشی متناسب، از دیگر خط مشی‌های آموزشی قرآن کریم است. برای مثال، زمانی که مردم گرفتار بت‌پرستی بودند، محتوای آیات بیشتر پیرامون یکتاپرستی بود، بعد از آنکه مسئله توحید در میان مردم نهادینه شد، محتوای آیات تغییر یافت؛ به طوری که محتوای سوره‌های مکی بیشتر مربوط به مسئله توحید، نبوت و معاد و محتوای سوره‌های مدنی بیشتر درباره تشریح احکام مدنی، بیان حدود و نحوه ارتباط با اهل کتاب، منافقان و ... است. در خصوص تناسب روشهای آموزشی با نیاز یادگیرنده نیز روشهای سخنرانی (نحل: ۱۲۵)، پرسش و پاسخ (اعراف: ۱۸۷)، ایفای نقش (انعام: ۷۸)، نمایش (کهف: ۲۶-۹) و ... که بسیار گسترده و وسیع‌اند، در قرآن استفاده شده است.

۶. ارزشیابی

هر دیدگاهی رویه خاصی برای ارزشیابی دارد. فنون تجربی و تشریحی، آزمونهای مبتنی بر معیار برخی از شیوه‌های ارزشیابی‌اند (میلر، ۱۳۹۵: ۷). از دیدگاه قرآن کریم، یادگیرنده به دلیل خودارزیابی، از عملکرد خود آگاه است (قیامت: ۱۴)؛ به گونه‌ای که می‌تواند عملکرد خود را قضاوت کند و این، هم در دنیا می‌تواند صدق کند و هم در آخرت. هرچه که در قیامت بخواهد به منظور فرار از نتیجه عملش عذر و دلیل بیاورد (قیامت: ۱۵)، اما خودش خوب می‌داند و به خاطر می‌آورد که چه کرده است (نازعات: ۳۵). خداوند نه تنها بندگانش را به خاطر عملکرد اشتباهشان از عذاب آخرت بیم می‌دهد (آل عمران: ۲۱)، بلکه گاهی در دنیا نیز آنان را مورد ارزشیابی قرار می‌دهد و با نتایج اعمالشان آشنا می‌سازد (اعراف: ۱۹). آزمونها و

آزمایشهایی که در دنیا همواره برای انسانها طراحی شده است، اعم از نعمتهای مختلف، غم و شادی، فقر و ثروت، خوشی و ناخوشی، بیماری و سلامتی و ... همه مصداقی از ارزشیابی‌اند که توسط خداوند صورت می‌گیرد تا عملکرد هر فرد مشخص شود (کهف: ۷) و در نهایت، افراد بر اساس آن عملکرد، رتبه‌بندی می‌شوند. (انعام: ۱۳۲)

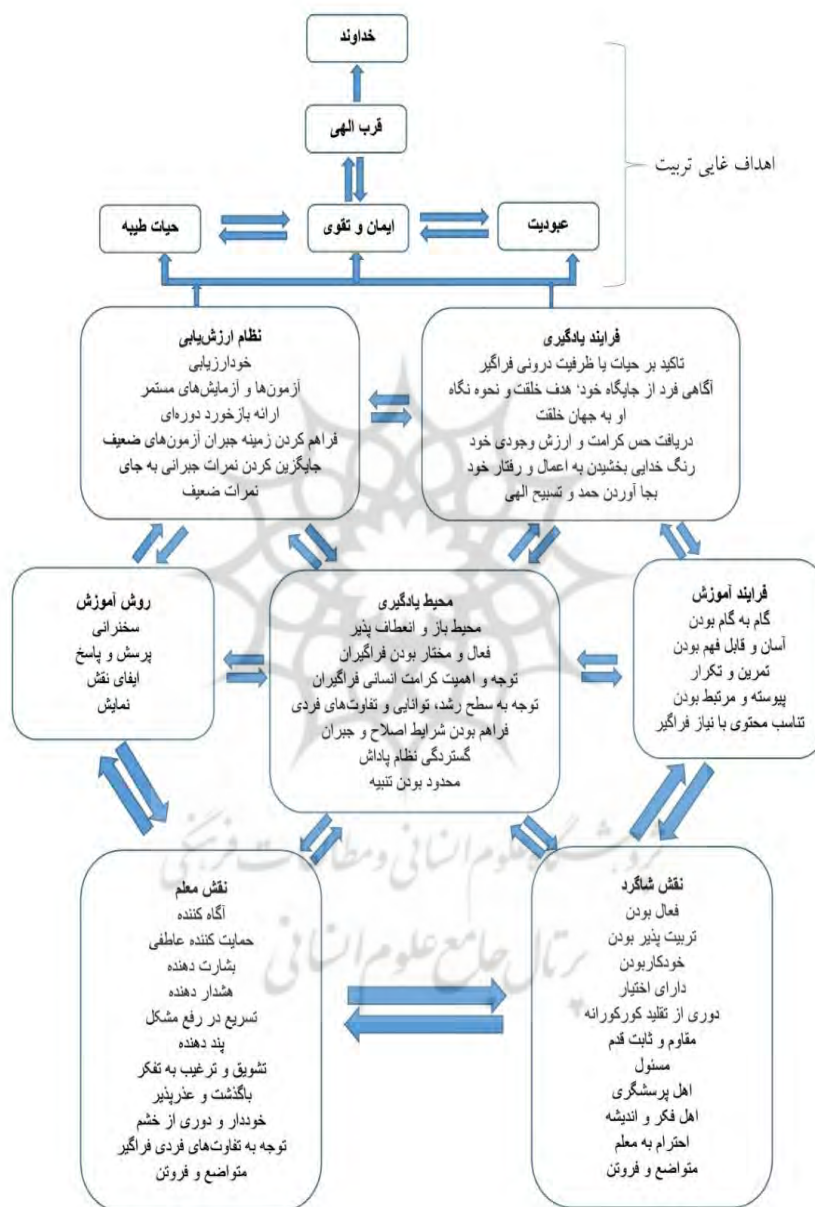
معلم نیز دلسوزانه و گویا از روی نگرانی (مائده: ۱۰۵)، یادگیرنده را از نتیجه عملکردش آگاه می‌کند (ززال: ۸-۷) و مهربانانه، راه اصلاح و جبران را برای وی باز می‌گذارد (انعام: ۵). «همان‌گونه که خداوند توبه‌پذیر است، در نظام تعلیم و تربیت باید راه جبران و اصلاح باز باشد. چنانچه شاگرد به وظایف خود عمل نکرده باشد، لازم است که فرصت مجدد جبران و اصلاح به وی داده شود و اگر جبران نمود، ضعفهای گذشته از پرونده ارزشیابی او حذف گردد و نمره جبران جایگزین آن شود» (رستمی‌نسب، ۱۳۹۳: ۱۲۳). البته قطعاً معیار ارزش و برتری افراد، با میزان تلاش آنها ارتباط تنگاتنگی دارد (حجرات: ۱۳) و رأفت، رحمت و مهربانی معلم، نباید به سوءاستفاده شاگرد بینجامد.

۷. محیط یادگیری

دیدگاههای مختلف نسبت به محیط یادگیری، نظریات خاصی دارند. در برخی دیدگاهها، محیط مطلوب یادگیری به صورت باز و انعطاف‌پذیر و در برخی دیگر، بسته و از پیش تعیین‌شده، سازماندهی شده است (میلر، ۱۳۹۵: ۶). قطعاً محیط یادگیری مد نظر قرآن کریم، محیطی باز و انعطاف‌پذیر است؛ زیرا شاگرد، موجودی فعال (نجم: ۳۹) و مختار (انسان: ۳) است و معلم برای او ارزش و جایگاه خاصی قائل است. (اسراء: ۷۰)

در محیط یادگیری قرآن کریم، به سطح رشد شاگردان (نوح: ۱۴) و توانایی‌ها و تفاوت‌های فردی (نساء: ۳۲) شاگردان توجه می‌شود. اگر عملکرد شاگردان مثبت باشد، رتبه آنان بالاتر است (انعام: ۱۳۲) و اگر عملکرد آنان منفی باشد، راه اصلاح و جبران باز است؛ در صورتی که از راه خطا و اشتباه خود برگردند، عذر آنان پذیرفته می‌شود و به آنان فرصت جبران و اصلاح داده می‌شود (بقره: ۱۶۰). انسان، موجودی خواهان پاداش است؛ لذا طبق الگوی قرآنی، نظام پاداش باید قوی‌تر و گسترده‌تر از نظام تنبیه باشد؛ زیرا خداوند کارهای خوب و اعمال نیکو را ده برابر پاداش می‌دهد و اعمال بد را در صورتی که از آن عمل بد منصرف نشود و جبران نکند، به اندازه خودش مجازات می‌کند. (انعام: ۱۶۰)

طراحی الگوی یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری ... ۱۷۷

۲. الگوی یاددهی - یادگیری بر اساس آیات قرآن کریم

ه) نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر با هدف طراحی الگوی یاددهی و یادگیری در ابعاد گوناگون نظری و عملی، در هفت مؤلفه مهم سیستم آموزشی، شامل آرمانهای تربیتی، نقش معلم، نقش یادگیرنده، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، ارزشیابی و محیط یادگیری، بر اساس آیات قرآن کریم و به منظور ارائه مدلی از فلسفه دینی به عنوان یک مبنای تصمیم‌گیری صورت گرفت. بر این اساس، این سؤالات مطرح شد که آرمانهای تربیتی کدام‌اند؟ معلم و یادگیرنده هر کدام چه نقشی در یادگیری به عهده دارند؟ فرایند یادگیری به چه صورت است؟ فرایند آموزش چگونه است؟ ارزشیابی آموخته‌ها به چه صورت انجام می‌شود؟ و محیط یادگیری چگونه باید باشد؟ برای پاسخگویی به این سؤالات، آیات شریفه قرآن کریم، مورد بررسی و مطالعه و تحقیق قرار گرفت.

از آیات قرآن کریم می‌توان دریافت که مهم‌ترین آرمان تربیتی، محور قرار دادن خداوند و حضور خداوند در متن زندگی و در تمام اعمال و رفتار انسان برای رسیدن به مقام قرب الهی است. معلم به عنوان یک عنصر دلسوز، مهربان، صادق و در عین حال آگاه و آگاه‌کننده، یادگیرنده را متوجه اشتباهاتش می‌کند تا آن اشتباه، گسترش پیدا نکند. تنظیم برنامه آموزشی متناسب با مراحل رشد یادگیرنده و ارائه تکلیف در حد وسع و توانایی یادگیرنده، از دیگر ویژگی‌های معلم است.

یادگیرنده فردی فعال، تربیت‌پذیر، اهل تحقیق، پرسشگر و در عین حال، اهل تفکر و اندیشه است. مسئولیت‌پذیری از جمله ویژگی‌های اوست و به همین دلیل پاسخگویی عملکرد خویش است. در فرایند یادگیری، تأکید بر کرامت، ارزشمندی و ظرفیت وجودی یادگیرنده است. وی جایگاه و منزلت خود را پیدا می‌کند و با این پشتوانه (حس ارزشمندی، کرامت و اعتماد به نفس) مسیر را می‌پیماید.

دوری از اطاله کلام و بیان مطالب به صورت ساده، قابل فهم و در صورت لزوم تکرار کردن آن، برخی از خط‌مشی‌های کلی در فرایند آموزش از منظر قرآن کریم است. در فرایند ارزشیابی هم ارزشیابی از سوی معلم صورت می‌گیرد تا یادگیرنده به نقاط ضعف و قوت خویش پی‌برد و آنها را جبران و اصلاح کند. یادگیرنده خود نیز به ارزیابی خویش می‌پردازد و عملکرد خود را قضاوت می‌کند.

محیط یادگیری از منظر قرآن کریم، به دلیل جایگاه ارزشمند یادگیرنده و ویژگی‌های او، مانند فعال بودن، دارای اختیار بودن و از طرفی با عنایت به تفاوت‌های فردی و سطح رشد

یادگیرندگان باز و منعطف است؛ البته چارچوبها، قوانین و ضوابط خاص خود را دارد که تخطی از آنها عواقب دارد.

قرآن کریم اقیانوس عمیق و ژرفی است که هر فردی به اندازه وسع خود از آن بهره می‌برد و محقق معتقد است که با توجه به عظمت، عمق و گستردگی آیات قرآن کریم، این تحقیق هیچ‌گاه نتوانسته است حق مطلب را به تمام و کمال ادا کند؛ اما حداقل می‌تواند نقطه‌آغازی باشد برای بیان مدل و طرحی از الگوهای یاددهی و یادگیری منطبق بر کلام خدای متعال، به منظور کمک به معلمان و افرادی که فرصتهای یادگیری را طرح‌ریزی می‌کنند تا رویکرد خود را درباره یاددهی و یادگیری، با توجه به دیدگاه ارزشمند قرآن کریم طراحی کنند. برای رسیدن به این هدف، پیشنهادهای ذیل ارائه می‌شود:

- نظام آموزشی، یادگیرندگان خودساخته تربیت کند تا در موقعیتهای مختلف، محوریت خداوند در زندگی را فراموش نکنند.
- معلم، آموزش خود و تکالیف یادگیرندگان را با سطح رشد و توانایی آنان متناسب سازد. رفتاری محبت‌آمیز و مقتدرانه داشته باشد. کلام خود را مستند و مستدل بیان کند تا پذیرفته شود. با یادآوری غیر مستقیم ویژگی‌ها، استعدادها، ارزش وجودی و جایگاه یادگیرنده، اعتماد به نفس و عزت نفس وی را تقویت کند.
- برای آموزش یادگیرنده از شیوه‌ای استفاده شود تا به تفکر وادار شود و خود به راه حل برسد و یادگیرندگان مسئول، مستقل و ثابت‌قدم پرورش داده شود تا خودشان بر عملکرد خود نظارت داشته باشند.
- محیط آموزشی گرم و دلپذیر باشد.
- نظام پاداش از نظام تنبیه بسیار قوی‌تر و کارآمدتر باشد و به یادگیرندگان فرصت اصلاح و جبران داده شود.

منابع

- قرآن کریم. ترجمه سید محمدرضا صفوی.
- برومند، سید مهدی (۱۳۸۰). شیوه‌های تعلیم در قرآن و سنت. رشت: کتاب مبین.
- پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (۱۳۸۶). درآمدی بر تعلیم و تربیت اسلامی ۲: اهداف تربیت از دیدگاه اسلام. تهران: سمت.
- حسینی زاده، سیدعلی و شهاب‌الدین مشایخی (۱۳۹۳). روشهای تربیتی در قرآن. جلد ۲. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- داوودی، محمد (۱۳۸۴). نقش معلم در تربیت دینی. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- داوودی، محمد و سید علی حسینی زاده (۱۳۹۶). سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- رستمی نسب، عباسعلی (۱۳۹۳). تربیت در قرآن. کرمان: دانشگاه شهید باهنر.
- زین‌الدینی میمند، زهرا (۱۳۹۰). فرایند برنامه‌ریزی درسی با تأکید بر آموزش عالی و برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی. کرمان: دانشگاه آزاد اسلامی.
- سیلور، جان گالن (۱۳۹۱). برنامه‌ریزی درسی برای تدریس و یادگیری بهتر. ترجمه غلامرضا خوی‌نژاد. مشهد: آستان قدس رضوی.
- قائمی مقدم، محمدرضا (۱۳۹۴). روشهای تربیتی در قرآن. جلد ۱. تهران: سمت.
- میلر، جی. پی. (۱۳۹۵). نظریه‌های برنامه‌ریزی درسی. ترجمه محمود مهرمحمدی. تهران: سمت.
- The Holy Quran. Translated by Seyyed Mohammad Reza Safavi.
- Bromand, Seyyed Mehdi (2001). **Methods of teaching in the Quran and the Sunnah**. Ketabe mobin Pub.
- Davoodi, Muhammad (2005). **The role of the teacher in religious education**. Research Institute of Hawzah and University.
- Davoodi, Muhammad & Syed Ali Hussainizadeh (2017). **The prophet and the Ahl Al-Bayt**. Q: Research Institute of Hawzah and University.
- Hussainizadeh, Seyyed Ali & Shahabuddin Mashayekhi (2014). **Methods of education in the Qur'an**. Vol. 2. Q: Research Institute of Hawzah and University.
- Ghaemi Moghaddam, Mohammad Reza (2015). **Methods of education in the Qur'an**. Vol. 1. Tehran: Samt.
- Miller, J.P. (2016). **Curriculum theories**. Translated by Mahmoud Mehr Mohammadi. Tehran: Samt.
- Research area and University (2007). **Islamic education (2) objectives of education from the perspective of Islam**. Tehran: Samt.
- Rustami Nasseb, Abbas Ali (2014). **Education in the Quran**. Kerman: Shahid Bahonar University.
- Silver, John Gallen (2012). **Lesson planning for better teaching and learning**. Translated by Ghulam Reza Khoi Nejad. Mashhad: published by Astana Quds Razavi.
- Zinedini Meymand, Zahra (2011). **Curriculum planning process with emphasis on higher education and academic curriculum planning**. Kerman: Islamic Azad University.